در گفت‌وگو با پژوهشگر باستان‌شناسی پژوهشگاه میراث‌فرهنگی مطرح شد

چالش های رسیدن شهر ری به یونسکو

گزارش

زهرا کشوری
دبیر گروه زیست‌بوم

معاون میراث‌فرهنگی کشور از تهیه پرونده ثبت جهانی شهری خبر می‌دهد. سخنان «علی هژبری»، پژوهشگر باستان‌شناسی پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری در گفت‌وگو با روزنامه «ایران» نشان می‌دهد شهری برای نشستن بر تخت جهانی یونسکو، پیش از هر چیز به یک عزم ملی و هماهنگی فراسازمانی میان نهادهای متعدد نیاز دارد؛ راهی پرپیچ‌وخم که موانع بیرونی و چالش‌های درونی، آن را به آزمونی دشوار بدل کرده است.

لزوم هم‌افزایی نهادها

علی هژبری درباره پیشینه پژوهش‌ها در این محدوده باستانی می‌گوید: «مجموعه‌ای از پژوهشگران و باستان‌شناسان از حداقل سال ۱۳۰۵ تا امروز (یعنی در ۱۰۰ سال اخیر) کارهای متعددی در ری انجام داده‌اند؛ چه کشفیات اتفاقی و چه کاوش‌های باستان‌شناسی. همه آمدند و بخشی از برگ‌های نانوشته تاریخ ری را نوشتند.» او با اشاره به خیزش جدید برای پرونده ثبت جهانی می‌افزاید: «تمام این پژوهش‌ها و اقدامات حالا به نقطه‌ای رسیده که قرار است برای ثبت جهانی ری اقداماتی انجام شود. من روزی که خدمت آقایان و بزرگان ری و البته آقای دکتر دارابی (معاون وزیر میراث فرهنگی) رفتم، اهمیت این پرونده را در این دیدم که توانسته‌اند افراد و نهادهای مختلف را دور هم جمع کنند تا کار با سرعت بیشتری نسبت به پرونده‌های دیگر پیش برود و ما از این بابت بسیار خوشحالیم. در واقع این یک شانس برای ری است که اکنون برای ثبت جهانی‌اش دست به کار شده‌اند.» با این حال، این پژوهشگر باستان‌شناسی هشدار می‌دهد که موفقیت این طرح نیازمند ائتلافی فراگیر است: «من همان‌جا مشکلات بزرگی را مطرح کردم و گفتم برای موفقیت این طرح، تمام نهادها—از آستان مقدس شاه عبدالعظیم(ع)، اوقاف، شهرداری، تا پالایشگاه، کارخانه سیمان تهران و دیگر نهادها—باید دست به دست هم بدهند تا این اتفاق بیفتد.»

دو چالش بزرگ ری: موانع بیرونی و بحران‌های درونی

به گفته هژبری، چالش‌های پیش‌روی ری به دو دسته کلی تقسیم می‌شوند: مشکلات بیرونی (معارضان) و مشکلات درونی (حرایم). در بخش مشکلات بیرونی، نهادهای متعددی قد علم کرده‌اند. علاوه بر سازمان‌هایی چون آستان مقدس، اوقاف، شهرداری و کارخانه سیمان تهران، پای نهادهای دیگری نیز در میان است؛ چنان‌که «قلعه گبری» هم‌اکنون در اختیار آستان بوده و در آن مستقر است که این موارد مصداق بارز معارضان بیرونی به شمار می‌روند. اما در بخش مشکلات درونی، بزرگ‌ترین چالش حوزه میراث‌فرهنگی در ری، تعیین‌نشدن عرصه و حریم محوطه‌های تاریخی مهم این شهر است؛ بلاتکلیفی‌ای که آسیب‌های جبران‌ناپذیری به میراث تاریخی این کهن‌شهر وارد کرده و محوطه‌هایی چون گورستان‌های زیرین و زبرین، دژ رشکان، برج طغرل، چال‌ترخان و تپه میل را در معرض تهدید قرار داده است.

سایه سنگین توسعه شهری بر تن تاریخ

نمونه بارز آسیب‌های درونی، دخالت‌های مدیریت شهری است. به عنوان مثال، شهرداری در یکی از گورستان‌های باستانی، اقدام به احداث یکی از بزرگ‌ترین پارک‌های تهران به نام «بام ری» کرده است هرچندکه منافعی هم برای ساکنان دارد. این پارک در پای کوه بی‌بی شهربانو و دقیقاً روی گورستانی ساخته شده که زنده‌یاد «شهریار عدل» و دیگر باستان‌شناسان برجسته، حدود ۱۱۸ گور مهم و ارزشمند از دوره‌های آل‌بویه و سلجوقی را در آن شناسایی و تعدادی از آنها را کاوش کرده بودند؛ فاجعه‌ای عیان که گواهی می‌دهد توسعه شهری در ری گاه بدون پیوست میراثی پیش رفته است. یا نمونه دیگر؛ شهرداری در جوار «برج طغرل» ساختمانی به نام «ایوان ری» ساخته است. این ساخت‌وساز دقیقاً در عرصه اثر انجام شد و در حین گودبرداری آن، بقایای بناهای دوره‌های تاریخی بیرون آمد که باستان‌شناسان ناچار شدند ورود کنند.

سایه سنگین سیمان بر برج خاموشی

هژبری با نگاهی راهکارگرایانه به وضعیت برخی از نمادهای تاریخی ری، از مسائل و چالش‌های مدیریتی سخن می‌گوید: «قلعه گبری، با اینکه در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده و تحت نظارت میراث فرهنگی است، اما در داخل آن بناهایی ساخته شده که هم‌اکنون در اختیار آستان است. برای ورود و بازدید از آن باید چنان روال اداری دشواری را پشت سر بگذارید که در عمل بازدید از این اثر را غیرممکن می‌کند اما با تبدیل تهدیدها به فرصت، می‌شود از این ظرفیت برای ایجاد موزه در شهر ری استفاده کرد.» او در ادامه به وضعیت محوطه «برج خاموشی» (دخمه زرتشتیان) در پای کوه بی‌بی شهربانو اشاره کرده و می‌گوید: «امروز ما چنین اثر بی‌نظیری در ری داریم، اما کارخانه سیمان در مجاورت آن فعالیت می‌کند و ورود بازدیدکنندگان را به کلی ممنوع کرده است!» این پژوهشگر باستان‌شناسی با بررسی عملکرد نهادهای نظارتی در حوزه اوقاف می‌گوید: «در مورد محوطه باستانی بی‌بی شهربانو نیز وضعیت مشابهی حاکم است. از روزی که این اثر ثبت ملی شده تا امروز، چه تغییراتی در آن صورت گرفته؟ کدام نهاد برای این دخل و تصرف‌ها از میراث فرهنگی اجازه گرفته است؟ واقعیت این است که میراث فرهنگی در این مناطق، در عمل تنها یک ارگان همکار در سطح پایین‌تر بوده؛ با این حال، امیدواریم این خیزش جدید برای ثبت جهانی، راهگشا باشد.»

تپه میل در انتظار یک معجزه

هژبری با اشاره به وضعیت تپه میل (به اشتباه به آن آتشکده ری می‌گویند)، از رها شدن این اثر تاریخی در میان توسعه‌های زیرساختی می‌گوید: «تپه میل پس از این همه کاوش و پژوهش، به حال خود رها شده است! جالب است بدانید در نزدیکی آن در حال احداث جاده «کمربندی قلعه‌نو» هستند. این پروژه می‌توانست یک فرصت طلایی باشد تا با حمایت وزارت راه، یک مسیر اختصاصی و امن برای دسترسی به تپه میل فراهم شود و بازدیدکنندگان مجبور نباشند از مسیرهای خطرناک روستایی عبور کنند.»

او سپس با لحنی تلخ، از وضعیت محوطه «چال ترخان» یا همان «عشق‌آباد» می‌گوید؛ محوطه‌ای که یکی از معدود نمونه‌های ایران در نمایش دوره‌گذار از ساسانی به اسلامی با گچبری‌های بی‌نظیر است: «اگر به چال ترخان بروید، دلتان می‌خواهد گریه کنید! وضعیت عرصه و حریم آن به کنار، کشاورزان و افراد محلی در حال تخریب بخش‌هایی از آن هستند. با اینکه میراث فرهنگی از متخلف شکایت کرده است اما اصلاً این موضوع برای متعرضان مهم نیست.»

> بزرگ‌ترین چالش حوزه میراث‌فرهنگی در ری، تعیین‌نشدن عرصه و حریم محوطه‌های تاریخی مهم این شهر است؛ بلاتکلیفی‌ای که آسیب‌های جبران‌ناپذیری به میراث تاریخی این کهن‌شهر وارد کرده و محوطه‌هایی چون گورستان‌های زیرین و زبرین، دژ رشکان، برج طغرل، چال‌ترخان و تپه میل را در معرض تهدید قرار داده است

ایجاد «محور جامع گردشگری و میراثی ری»

در پاسخ به این بحران‌ها، هژبری یک نقشه راه ارائه می‌دهد. او با بررسی محدوده باستانی ری از پرند، رباط کریم و حرم مطهر امام خمینی(ره) تا پیشوای ورامین، پیشنهاد تعریف یک «محور جامع گردشگری و میراثی» را مطرح می‌کند. او می‌گوید: «هدف ما پیوند دادن آثار باستانی، تاریخی، صنعتی (مانند کارخانه سیمان ری)، مذهبی (مانند آستان مقدس شاه عبدالعظیم، امامزاده جعفر پیشوا و مسجد جامع ورامین) است. این محور باید با میراث طبیعی در پارک ملی کویر، کاروانسراهای تاریخی همچون عین‌الرشید و قصر بهرام و همچنین جاده شاهی پیوند برقرار کند تا یک زنجیره گردشگری منسجم شکل بگیرد.»

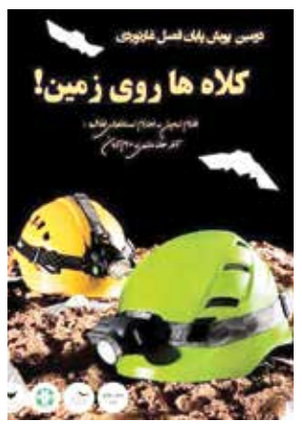
از «رگا» تا مساجد گم‌شده صدر اسلام

ری فراتر از یک محدوده شهری معمولی، گنجینه‌ای از لایه‌های عمیق تمدنی است. هژبری در تشریح اهمیت تاریخی این کهن‌شهر می‌گوید: «نام محدوده سرزمینی در کتیبه‌های آشوری آمده است، اما در دوره هخامنشی با نام «رگا» (Raga) به عنوان یک نقطه عطف تجاری و سیاسی شناخته می‌شده است. در دوره‌های اشکانی و ساسانی نیز ری پایگاهی حیاتی بوده و سکه‌ها و مهرهای فراوانی از آن به دست آمده است. همچنین در اوایل دوره اسلامی، مهدی خلیفه عباسی در ری به دنیا آمد و آن را پایگاه حکومت خود ساخت و محمدیه نامید.» این پژوهشگر باستان‌شناسی با اشاره به پیشینه کاوش‌های علمی در ری می‌افزاید: «در سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۵ باستان‌شناسان فرانسوی و ایرانی در دژ رشکان کاوش کردند و در سال ۱۳۱۵ نیز اریک اشمیت کاوش‌های بزرگی در ری انجام داده بود. با این حال، از حدود ۲۵۰ هکتار شهر باستانی ری، امروز تنها حدود ۲۰ تا ۲۵ هکتار (از چشم‌علی تا دژ رشکان) تحت نظارت میراث فرهنگی است و باقی مانده آن در معرض خطر یا تصرف قرار دارد.» او با یادآوری کشفیات فراموش‌شده اریک اشمیت خاطرنشان می‌کند: «اشمیت در سال ۱۳۱۵ یکی از کهن‌ترین مساجد صدر اسلام را در ری کشف کرد؛ مسجدی هم‌رتبه شوش و فهرج که می‌توانست به یکی از شاهکارهای معماری و گردشگری تبدیل شود، اما به دلیل سانحه هوایی و درگذشت اشمیت، به فراموشی سپرده شد. همچنین تحقیقات روکو رانته (از موزه لوور) نشان داده است که حصار موجود در دژ رشکان حداقل متعلق به دوره اشکانی و حتی احتمالاً هخامنشی است.» در نهایت، این باستان‌شناس با ابراز امیدواری نسبت به تحولات اخیر تأکید می‌کند: «امیدواریم خیزش جدید برای ثبت جهانی، بهانه‌ای نجات‌بخش برای حفظ این میراث رو به زوال باشد.»

تعلیق موقت غارنوردی در حمایت از خواب زمستانی خفاش‌ها

«کلاه‌ها روی زمین» آمد

گزارش

زیست‌بوم- با فرا رسیدن فصل سرما و آغاز چرخه حیاتی «زمستان‌خوابی» در بیش از ۵۰ گونه خفاش بومی کشور، کارگروه غارشناسی ایران با راه‌اندازی دومین پویش ملی «کلاه‌ها روی زمین»، از تعلیق موقت فعالیت‌های میدانی غارنوردان خبر داد؛ طرحی که با هدف ممانعت از ایجاد اختلال انسانی و نجات این گونه‌های کلیدی کنترلگر آفات، از خطر مرگ ناشی از تخلیه انرژی، با مشارکت کارگروه‌های استانی در سراسر کشور دنبال می‌شود.

نقش کلیدی خفاش‌ها در اکوسیستم و کنترل آفات

بر اساس آمارهای رسمی، بیش از ۵۰ گونه خفاش در کشور شناسایی شده که عمده زیستگاه‌های آنها را غارها تشکیل می‌دهند. خفاش‌ها عمدتاً حشره‌خوارند و طبق منابع علمی، هر خفاش می‌تواند روزانه معادل ۲۵ تا ۵۰ درصد وزن بدن خود حشرات مصرف کند. این میزان تغذیه، نقش بسیار مؤثری در کنترل بیولوژیکی جمعیت حشرات و سلامت چرخه کشاورزی دارد؛ بنابراین حفظ آرامش زیستگاه این جانوران برای پایداری اکوسیستم‌ها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

خطر مرگ در پی برهم خوردن خواب زمستانی

علیرضا نجیمی، مدیرکل دفتر موزه ملی تاریخ طبیعی و ذخایر ژنتیکی سازمان حفاظت محیط زیست، در گفت‌وگو با تسنیم درباره خطرات حضور انسان در غارها طی این دوره توضیح می‌دهد: «خفاش‌ها با آغاز فصل سرما به خواب زمستانی می‌روند و برای ادامه حیات در این دوران، به ذخایر چربی انباشته شده در بدن خود وابسته‌اند. اگر آرامش آنها برهم بخورد و از خواب بیدار شوند، به دلیل نبود منابع غذایی کافی ناچارند از همین ذخایر انرژی برای پرواز و فعالیت استفاده کنند. تکرار این بیداری‌ها، ذخیره انرژی جانور را به اتمام می‌رساند و در نهایت به مرگ آن منجر می‌شود.»

کدام غارها مشمول محدودیت می‌شوند؟

از مجموع بیش از ۲۵۰۰ غار شناسایی شده در کشور، همه آنها زیستگاه خفاش نیستند؛ اما بیش از نیمی از آنها از اهمیت بالایی برخوردار بوده و زیستگاه اصلی این جانوران به شمار می‌روند. به گفته مدیرکل دفتر موزه ملی تاریخ طبیعی، غارنوردان حرفه‌ای و ورزشکاران این حوزه شناخت خوبی از این مکان‌ها دارند و خوشبختانه همکاری ارزنده‌ای در زمینه حفاظت از خفاش‌ها و جلوگیری از تلفات آنها از خود نشان می‌دهند.

نمادی برای حفاظت از حیات‌وحش

آخرین روز هفته منتهی به بیستم آبان‌ماه (امسال مصادف با ۲۲ آبان) به‌عنوان زمان نمادین اجرای پویش «کلاه‌ها روی زمین» در نظر گرفته شده است؛ روزی که غارنوردان کلاه‌های ایمنی خود را زمین می‌گذارند تا پیامی روشن برای توقف فعالیت‌های غارنوردی تا پایان دوره زمستان‌خوابی صادر کنند.

البته مسئولان محیط زیست تأکید می‌کنند که تاریخ آغاز و پایان خواب زمستانی در اقلیم‌های مختلف کشور (مانند مناطق گرم‌تر جنوبی) متفاوت است و این تاریخ جنبه نمادین و اطلاع‌رسانی دارد؛ اصل اساسی، رعایت دوره آرامش خفاش‌ها متناسب با شرایط اقلیمی هر منطقه است.

این پویش با محوریت «کارگروه کارشناسی غارهای ایران» (مرجع تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری غارهای کشور) و با همکاری کارگروه‌های استانی دنبال می‌شود تا با گسترش آگاهی بخشی عمومی، غارنوردان و فعالان این حوزه تا زمان مساعد شدن دوباره شرایط، فعالیت‌های اکتشافی و کاوش خود را متوقف کنند.

> خفاش‌ها با آغاز فصل سرما به خواب زمستانی می‌روند و برای ادامه حیات در این دوران، به ذخایر چربی انباشته شده در بدن خود وابسته‌اند. اگر از خواب بیدار شوند، به دلیل نبود منابع غذایی کافی ناچارند از همین ذخایر انرژی استفاده کنند. تکرار این بیداری‌ها، ذخیره انرژی جانور را به اتمام می‌رساند و در نهایت به مرگ آن منجر می‌شود

ارزیاب ایکوموس از بافت تاریخی ماسوله و رشت بازدید کرد

آخرین گام ها برای جهانی شدن شهر پلکانی

گزارش

پس از سال‌ها فراز و نشیب و دیفر شدن (برگشت) پرونده «منظر فرهنگی تاریخی ماسوله» در یونسکو، سفر ارزیاب ایکوموس به ایران و بررسی میدانی کوره‌های آهنگری باستانی، بار دیگر امیدها را برای ثبت جهانی این شهر پلکانی زنده کرد؛ پرونده‌ای که گره کور آن یعنی پیشینه صنعت ذوب‌آهن با کمک کاوش‌های مشترک باستان‌شناسان ایرانی و چینی باز شد و مسئولان میراث فرهنگی امیدوارند سال آینده در یونسکو به سرانجام برسد.

مسیر پرپیچ‌وخم ماسوله تا آستانه جهانی‌شدن

ماسوله، شهر تاریخی و پلکانی استان گیلان، بیش از یک دهه است که در مسیر ثبت در فهرست میراث جهانی یونسکو قرار دارد. این شهر در سال ۱۳۵۴ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسید و از سال ۲۰۰۷ میلادی نیز در فهرست موقت میراث جهانی جای گرفت. با این حال، مسیر جهانی‌شدن آن طولانی‌تر از انتظار شد.

پرونده «منظر فرهنگی ماسوله» در سال ۱۴۰۰ به دبیرخانه یونسکو ارسال شد تا در سال ۲۰۲۳ در ریاض عربستان بررسی شود، اما با مخالفت ایکوموس (شورای بین‌المللی ابنیه و محوطه‌ها) روبه‌رو و اصطلاحاً «دیفر» (برگشت‌خورده) شد؛ هرچند سهمیه ایران برای این پرونده حفظ شد. کمیته میراث جهانی در آن زمان بر ضرورت مشارکت جامعه محلی در مدیریت اثر و تدوین راهبردی روشن برای توسعه اقتصادی و اجتماعی تأکید کرده بود تا گردشگری به ساختار ماسوله آسیب نزند.

بازدید ارزیاب ایکوموس از ماسوله

گره کور پرونده

علیرضا ایزدی، مدیرکل دفتر ثبت آثار تاریخی وزارت میراث فرهنگی، در این‌باره به ایسنا می‌گوید: «پرونده ماسوله از منظر معماری و منظر فرهنگی مشکلی نداشت؛ اما آنچه کار را برای ما سخت کرد و پرونده را به تعویق انداخت، تصمیم برای گنجاندن پیشینه تمدنی و صنعتی شمال کشور، به‌ویژه مباحث مرتبط با آهن و ذوب‌آهن بود که ایکوموس درباره آن پرسش و ابهام داشت.» برای پاسخ به این ابهامات، پژوهش‌های باستان‌شناسی با جدیت دنبال شد. در خردادماه ۱۴۰۴، فصل دوم مطالعات باستان‌شناسی با حضور پنج پژوهشگر چینی و هشت باستان‌شناس ایرانی در ارتفاعات ماسوله (به‌ویژه کهنه‌ماسوله) آغاز شد. کشف شواهدی از کارگاه‌های ذوب فلز آهن اسفنجی و شناسایی دو کوره باستانی، مستندات پرونده را تقویت کرد. در نهایت، دی‌ماه ۱۴۰۴ معاون میراث فرهنگی کشور از تکمیل پرونده «منظر فرهنگی ماسوله و محوطه‌های فلزگری مرتبط با آن» خبر داد و امسال نیز با اختصاص بودجه‌ای ۵ میلیارد تومانی، ساماندهی حریم و مسیرهای دسترسی در دستور کار قرار گرفت.

ارزیابی میدانی ایکوموس

سرانجام در چهارم آبان‌ماه ۱۴۰۵، «شایفول بن شاهیدان»، ارزیاب ایکوموس، برای بررسی میدانی پرونده وارد ایران شد. او ضمن بازدید از بافت تاریخی ماسوله و رشت، از کوره‌های ذوب‌آهن باستانی دیدن کرد و نشست‌هایی با جامعه محلی، متخصصان و فعالان حوزه میراث فرهنگی داشت.

علیرضا ایزدی درباره این سفر و مراحل بعدی توضیح داد: «ارزیاب ایکوموس پس از پایان بازدیدها، ایران را ترک کرد تا پس از جمع‌بندی نهایی، گزارش خود را به ایکوموس و سپس یونسکو ارسال کند. ما امیدواریم با توجه به بازخوردهای مثبتی که در جریان بازدید داشتیم، گزارش مطلوبی ارائه شود و پرونده ماسوله برای سال آینده در نشست کمیته میراث جهانی مطرح و به ثبت نهایی برسد.»

با این حال، شایفول بن شاهیدان، ارزیاب اعزامی ایکوموس، تأکید کرده است که ارزیابی میدانی تنها بخشی از فرآیند طولانی بررسی است و تصمیم نهایی پس از طی سازوکارهای تخصصی در کمیته میراث جهانی یونسکو اتخاذ خواهد شد.

> شایفول بن شاهیدان، ارزیاب اعزامی ایکوموس، تأکید کرده است که ارزیابی میدانی تنها بخشی از فرآیند طولانی بررسی است و تصمیم نهایی پس از طی سازوکارهای تخصصی در کمیته میراث جهانی یونسکو اتخاذ خواهد شد

آخرین وضعیت پرونده ۳ شهید محیط‌بان

مدیرکل دفتر حقوقی سازمان حفاظت محیط‌زیست از تداوم پیگیری‌های حقوقی برای پرونده سه محیط‌بان شهید خبر داد و بر احقاق حقوق آنان تأکید کرد. به گفته امیرحسین شمس، پرونده شهید هدایت‌الله دیده‌بان در خوزستان با صدور قرار نهایی به دادگاه کیفری اهواز ارسال شده و منتظر تعیین وقت رسیدگی است. در خراسان شمالی نیز، آخرین دفاع از متهمان پرونده شهید محمود شهمرادی در دادگاه آشخانه اخذ شده و صدور کیفرخواست در دست اقدام است. همچنین پرونده شهید کاظم مصدق در گلستان، پس از رفع نواقص بازپرسی کلاله، به شعبه چهارم کیفری گنبدکاووس ارجاع شده و در انتظار تعیین وقت دادگاه است. این سازمان با تمام توان پیگیر روند قضایی این پرونده‌ها تا حصول نتیجه نهایی خواهد بود.

قاچاق «مهندس طبیعت» زاگرس

سنجاب ایرانی که از آن با عنوان «مهندس طبیعت» یاد می‌شود، نقش کلیدی و بی‌بدیلی در بازتولید طبیعی جنگل‌های بلوط زاگرس دارد؛ این جانور با ذخیره‌سازی و پنهان‌سازی بذرها، عملاً به کاشت نهال‌های جدید کمک می‌کند و هیچ فناوری انسانی قادر به جایگزینی آن نیست. با این حال، پدیده رو به رشد زنده‌گیری، خرید و فروش و نگهداری غیرقانونی این گونه ارزشمند به‌عنوان حیوان خانگی، به خطری جدی برای حیات‌وحش و پایداری زاگرس تبدیل شده است. معروف قادری، معاون محیط زیست کردستان، با هشدار نسبت به این موضوع تأکید کرد که قاچاق و فروش سنجاب ایرانی جرم محسوب می‌شود و یگان حفاظت با متخلفان برخورد قاطع می‌کند. شهروندان می‌توانند تخلفات این حوزه را از طریق سامانه ۱۵۴۰ گزارش دهند.